

կրկնեց ցաւել, յետոյ նա փխսեց, ապա առաջացաւ ուշա-
գնացութիւն, անդամները սկսեցին սառել եւ սրտի գոր-
ծունէութիւնը թուլանալ իսկ մարդը ստամոքսի ցաւից եւ
փխսելուց յետոյ, իսկոյն ենթարկուեց խոր ուշագնացու-
թեան: Յառաջ եկան ուրեմն միեւնոյն երեւոյթները՝ որ սո-
ւորական են թունաւորութեան, փխսումն, սուր ցաւեր ստա-
մոքսի մէջ, յետոյ լուծումն եւ ցնցումներ, մառմիկ սառչե-
լը եւ սաստիկ գունատութիւն:

Մարդու զարկերակը երկու ժամի շափ բոլորովին
անկատարել էր: Երեք ժամից յետոյ կիւնը ուշքի եկաւ,
իսկ մարդը ուշքի եկաւ 19 ժամից յետոյ, եւ նա ոչինչ
չէր յիշում իրան հետ պատահածից: Այդ մեղրից ու-
տեցին երկու կատուի, որոնց հետ պատահեցին նոյն երեւոյթ-
ները, ինչ որ մարդ ու կիւնը հետ:

Մեղրը ցնցումեան ենթարկուեց, քայքայեց նրա մէջ
թոյնի հետք չը գտնուեց:

— Սոք մէ ժամ տախտ շնդկաստանում:
Բոմբէյից հասած լուրերը շատ անմիջապէս ան, սուր
շնդկաստանում անխուսափելի է, արդէն իսկ գաւառներից
սովալուէ ժողովուրդը թափառում է Բոմբէյ: Բոլոր հիւսի-
սային շնդկաստանում աշնանացանի հոնձ չը կայ եւ գար-
նանացանի վրայ եւս յոյս դնել չէ կարելի: Բացի Բենգա-
լիայից սուր ամրող շնդկաստանին սպառնում է: Սովի
հետ միասին սկսուել է եւ ժամտախտը, որ 21 ժամում
սպանում է վարակուածին, դժբախտաբար ժամտախտն
սկսել է տարածուել եւ հասել է մինչեւ Կալկաթա: Ուղ-
իական տէրութիւնը մեծ ջանքեր է անում ժողովրդին օգ-
նելու, արդէն իսկ մեծ քանակութեամբ ցորեն է գնում
Ռուսաստանից, ամէն օր Օդեսայից ցորենով բեռնաւորուած
նաւեր են ուղղուում դէպի շնդկաստան: Ռուսաց մի քանի
թիւերը ստորագրութիւն են քաց արել յօգուտ շնդիկ սո-
վալաների:

ԱՋԳԱՅԻՆ.

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ.

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Նոյեմբերի 14-ին Նորին Կայսերական
Մեծութեան Մայր թագուհւոյ ծննդեան օրը
Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը ուղղեց մի
շնորհաւորական հեռագիր, որին ի պատաս-
խանի ստացուեցաւ հետեւեալը.

ԻԶՄԻԱՄԻՆ.

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ.

Ընկալարժէք եւ յայտ արարեք հօտին Ձե-
րում զանկեղծ շնորհակալիս իմ վասն շնորհա-
ւորութեանցդ եւ բարեմաղթութեանց:

ՄԱՐԻԱ.

Նորին Վեհափառութեան հեռագիրը
կազմուած էր այսպէս.

ԳԱԳԶԻՆՕ.

ՆՈՐԻՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ.

ԹԱԳՈՒՀԻՈՑ ԿԱՅՍԵՐՈՒՀԻՈՑ ՄԱՐԻԱՅ
ՖԵՕԳՈՐՈՂՆԱՅ.

Հաճեցիք ընդունել, Ամենաբարեպաշտ
Թագուհի զանձնուէր շնորհաւորութիւնս եւ
զջերմագին բարեմաղթութիւնն իմ եւ հօ-
տին իմոյ ի հանդիսաւոր աւուր ծննդեան
Չերդ Կայսերական Մեծութեան: Պահպանե-
ցէ զՉերդ Տէրն Ամենակալ ի բազում ամս:

ՄԿՐՏԻՉ

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ.

Ամսոյս 26-ին Նորին Կայսերական Բար-
ժրութեան Թագաժառանգին Ռուսաց Անուա-
նակոչութեան տօնի օրը Ազգիս Վեհափառ
Հայրապետը մի շնորհաւորական հեռագիր ու-
ղարկեց, որին ի պատասխանի ստացուեցաւ
հետեւեալ հեռագիրը.

ԻԶՄԻԱՄԻՆ.

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տ. ՄԿՐՏԻՉ.

Ի բոլոր հոգւոյ շնորհ ունիմ ի Չերդ
Վեհափառութեանէ յաղագս վերառաքեալ
առ Տէր Աստուած աղօթից վասն առողջու-
թեան իմոյ եւ յաղագս մատուցեալ շնորհա-
ւորութեանցն:

ԳԷՈՐԳԻ.

Նորին Ս. Օծութեան հեռագիրը կազ-
մուած էր այսպէս.

ԱՐԱՍԹՈՒՄԱՆ.

ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԲԱՐԶՐՈՒԹԵԱՆ

ԹԱԿԱԺԱՌԱՆԳ ՅԵԶԱՐԵԻԺԻ.

Վերառաքելով աղօթս ջերմագինս առ
Աթոռն Բարձրելոյն վասն քաջառողջութեան
եւ բարօրութեան Բարձրութեան Չերդոյ յար-
գանօք շնորհաւորեմ զՉերդ, Ամենաբարեպաշտ
Տէր, յաւուր Անուանակոչութեան Չերդ
Կայսերական Բարձրութեան:

ՄԿՐՏԻՉ

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

— Ամսոյս սկզբներին Մայր Աթոռն ժամա-
նեցին Շամախու առաջնորդ գերապատիւ Մակար
Եպիսկոպոս եւ Բեսարաբիոյ առաջնորդ բարձրապա-
տիւ Յուսիկ վարդապետը, որոնք վիճակային կա-
րեւոր գործերի համար հրահանգներ ստանալով
կրկին ուղևորուեցան իրենց պաշտօնատեղին:

— Մայր Աթոռոյս գանձապետութեան պաշտօնը հայրապետական հրամանով ստանձնեց Գերապատիւ Գրիգորիս եպիսկոպոս Գառնակերեանցը:

— Արժանապատիւ Գէորգ վարդապետ Ռըշտունու փոխանակ վանուցս հիւրընկալ կարգուեցաւ առ ժամանակ Արժ. Թադէոս վարդապետ Առիւծեանցը:

— Անի քաղաքի նախկին վանահայր Հմայեակ վարդապետը կարգուեցաւ Ս. Էջմիածնի աղարակի կառավարիչ:

— Բարեպաշտուհի այրի Եղիսարեմ Գալբստեան Մարտիրոսեանցը Մայր Աթոռիս նուիրել է երկու հարիւր ռուբլի խնդրելով որ ս. Ծովհաննուս նարապետի տօնին յիշուին իւր ամուսին Ծաղկիկ եւ որդիներն՝ Ծովհաննիսի Մկրտչի եւ նատարինէի անուններն:

ՊՈԳՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Տ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ.

Նոյեմբերի 2-ին կարճատե հիւանդութիւնից յետոյ վախճանուեց միաբանութեանս հնագոյն անդամներից Հաղարծնի վանահայր Արժ. Պօղոս վարդապետ Տէր Մարգարեանը: որ գործով կանչուած էր Ս. Էջմիածին Վեհափառ Հայրապետի հրամանով: Հաղիւ ժամանել էր այստեղ, երբ տիրփով հիւանդացաւ եւ մի քանի օրից յետոյ աւանդեց հոգին: մեծ վիշտ պատճառելով իւր միաբանակից եղբայրներին: Հանգուցեալի թաղումն տեղի ունեցաւ մահուան յաջորդ օրը: Մայր Տաճարում հանգիստը պատարագին ներկայ էր եւ Վեհափառ Հայրապետը: Հանգուցեալի արժանիքները դրուածեց միաբանութեանս աւագ անդամներից Բարձր. Սրբազան Սուրբաս արքեպիսկոպոսը մի զգացումով դամբանակաւոր: որ մեծ տպաւորութիւն թողեց ունկընդիրների վրայ: Պօղոս վարդապետը ծնուել է 1830 թ. երեանի Քանաքեռ գիւղում: 1841—1848 թ. սովորել է Մայր Աթոռիս ժողովրդաբարձր դպրոցում: ուր եւ յաջորդութեամբ աւարտել է: Աւսումն աւարտելուց յետոյ 1848—1858 թ. եղել է վանական կառավարութեան անդամ: միեւնոյն ժամանակ եւ լուսարար: Ցարդ եւս յիշուում է վանքիս մէջ Պօղոս վարդապետի հմուտ լուսարարութիւնը եւ քաղցրաձայն երգեցողութիւնը:

Երջանկայիշատակ ներսէս Ե. Կաթողիկոսի օրով 1851 թ. ստացել է աւագ սարկաւազութիւն: իսկ արեւդայութիւն ստացել է 1856 թ. Գորու յաջորդ է նշանակուել 1859 թ.: 2օրս տարուց յետոյ՝ 1863 թ. համաձայն իւր խնդրի յանուն Վեհափառ Կաթողիկոսի՝ արձակուել է Գորու փոխանորդութիւնից: իսկ 1864 թ. մայիսի 15-ին Բարձրագոյն հաստատութեամբ նշանակուել է Սինօքի անդամ: 1867 թ. յունիսի 30-ին կազմած Սինօքի օրագրութեամբ կարգուած է Վազխա գաւառի Հայոց վանօրէից կալուածոց կառավարիչ: ընդ սմին եւ Հաղարծնի վանահօր պաշտօնակատար: 1892 թ. օգոստոսի 17-ին նշանակուել է Գանձակի փոխանորդ: միեւնոյն ժամանակ վարել է Հաղարծնի վանահայրութեան պաշտօնը:

Ամենքին յայտնի է Պօղոս վարդապետի ան-

դուլ աշխատանքն Հաղարծնի վիճելի հողերի եւ անտառի համար: Գրեթէ 30 տարի դատ է վարել նա այդ կալուածները վաճիքի անունով հաստատել տալու համար: Միմիայն հանգուցեալի անխոնջ աշխատանքին է պարտական այսօր Հաղարծնի վանքը իւր կալուածներով եւ բարեշինութեամբ: Հանգիստ օսկերացդ: ով անխոնջ մշակ եկեղեցւոյ:

Վ. ՃԵՄԱՐԱՆ.

ԺԱՆՈՒՅՈՒՄՆ.

Մայր Աթոռի Հոգեւոր Ծեմարանի վարչութիւնն այսու յայտնում է ի գիտութիւն հասարակաց: որ բարեյիշատակ բժիշկ Գէորգ Աւետիքեան Տիգրանեանց իւր կտակով որ հաստատուած է Տաղանթօգի նահանգական դատարանում 1894 ամի փետրուարի 17-ին: աւանդել է Ծեմարանիս վարչութեանը կատարել հետեւեալ պարտականութիւնները:

Ա. Կտակի 3. յօդուածով որոշուած է քսան եւ չորս հազար ռուբլի դրամազուխ: որի տոկոսիքով Ծեմարանիս մէջ մշտապէս պահուելու են հանգուցեալ բարերարի անուամբ երեք որդեգիր:

Բ. Կտակի 4. յօդուածով որոշուած է հինգ հազար ռուբլի որի տոկոսիքով պէտք է տպուին հայերէն դասագրքեր եւ ձրիաբար բաժանուին չքաւոր հայ երեխաներին:

Գ. Կտակի 7. յօդուածով որոշուած է երկու հազար ռուբլի իրրե պարգև այն հեղինակին: որը կը կազմէ եւ կը տպէ հայերէն լեզուով Հայոց արմատական բառերի բառարան:

Դ. Կտակի 8. յօդուածով որոշուած է երկու հազար ռուբլի այն հեղինակին: որը կը կազմէ եւ կը տպէ հայերէն բառարան Հայոց հոմանիշ բառերի:

Մայր Աթոռի Հոգեւոր Ծեմարանի վարչութիւնն արդէն հրատարակած լինելով 1894 ամի նոյեմբեր ամսի «Արարատի» մէջ բարեյիշատակ Տիգրանեանցի կտակի Ծեմարանիս վերաբերեալ յօդուածների թարգմանութիւնը: այսու պատիւ ունի հրաւիրելու ձեռնհաս անձինքներին մինչեւ մէկն ապրիլի 1897 ամի ներկայացնել վարչութեանս իրենց պատրաստի աշխատութիւնները: դասագրքերն եւ բառարանները՝ կտակի տրամադրութեան համեմատ քննելու եւ անօրինելու համար: յայտնելով միևնոյն ժամանակի որ հանգուցեալ բարերարի անուն որդեգիր ընտրուած են Ծեմարանիս հետեւեալ անները:

1. Ա. լսարանի ուսանող Փսերեան Եղիազար: 2. Գալթըր գիւղացի: Նոր Նախիջևանի եւ Բեսարաբիոյ թեմից:

2. Զ. դասարանի աշակերտ Այսսեան Ալաս, Նդեխաղի, Աստրախանի թեմից.

3. Դ. դասարանի աշակերտ Բիւր-տեան Նիկողայոս, Աքքիւմանցի, Նոր Նախի-ջեանի և Բեսարարիոյ թեմից:

Տեսուչ Ծեմարանի Կ. Կոստանեան

ՎԱՐԴԱՆ ԱՐՈՎԱՆ. — Գ. Ճեմարանի

ուսուցչական խումբը մի դռն կորուստ ունեցաւ. ամայս 16-ին, չորեքօրեայ հիւանդութիւնից յետոյ, կնքեց իւր մահկանացուն ուսուցչական խմբի աւագագոյն անդամը՝ Պ. Վարդան Արովանը, Վեհափառ Հայրապետի շնորհաւատ հրամանով հանգուցեալի մարմինն ամփոփուեցաւ ս. Գայեանէի վանքի հիւսիսակողմը, Ստեփաննոս Պալասանեանի կողքին: Հանդիսաւոր յուզարկաւորութեան մասնակցում էր միաբանութիւնն, Ճեմարանն և գիւղի հասարակութիւնը: Պաճառական խօսեց Բարձր. Սուրբաս արքեպիսկոպոսն բնաբան անելով սաղմոսից հետեւեալ խօսքերը. «Մեռաւ արդարն և եւթող զզոլումն րազումն, Սրբազան ճառախօսն, որ 1870 թուականին Ախալցխայում առաջին անգամ ականատես էր եղել հանգուցելոյ ուսուցչական գործունէութեան և ապա երեւանում և ս. Էջմիածնում վկայ նրա համեստ և բարեխիղճ պաշտօնակատարութեան, շեշտեց ողբացեալ Վարդանի արժանիքներն և հրաւիրեց ձեռն կարկառել նրա ազգի խնամքին թողուած ընտանեաց:

Գերեզմանի վրայ Ճեմարանի աշակերտներից մէկը թարգման հանդիսացաւ այն դռն կսկիին, որ զգում էին իւր ընկերներն սիրելի և հայրանման ուսուցչի մահուան վրայ:

Վարդան Արովանը շառաւիղ է Գանաբեռնի Արովանց համբաւաւոր գերգաստանի և որդի մի անմահ բանաստեղծ Խաչատուր Արովանի, Նա ծնուել է 1840 թուին, սկզբնական կըրթութիւնն ստացել է իւր հօրից, իսկ միջին ու բարձրագոյն կրթութիւնն Պորպատում, ուր ուսաց լեզուի գիտեցչի իրաւունք ձեռք բերելով 1862 թուից սկսել է իւր ուսուցչութիւնը Օսողէի գաւառում: Բայց Խ. Արովանի որդին չէր կարող երկար ժամանակ օտար երկրում ծառայել, նա մի քանի տարուց յետոյ վերադարձել է Վովկաս և նուիրուել հայ դպրոցին ծառայելով երբեմն Ախալցխայում, Թիֆլիզում և ապա երեւանում և ս. Էջմիածնում: Վերջին քսան տարուան ընթացքում նա անընդհատ ծառայել է Գ. Ճեմարանում և երեւանի թեմական դպրոցում:

Այս ուսումնական տարուան սկզբում նոր պաշտօն ստանալով Մայր Աթոռոյս տպարանում՝ քիչ զատեր միայն ունէր Ճեմարանում, ուր տարե-

կան ուժիկ էր առնում 540 ռուբլի, որ Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճութեամբ պիտի մճարուի Նորա ընտանիքին մինչև առաջիկայ սեպտեմբեր, Հանգուցեալը թողել է 5 զաւակ, երեք տղայ և 2 աղջիկ, ամենից մեծը 18 տարեկան և փոքրագոյնը 2 տարեկան: Երկու որդիքն ուսանում են Ճեմարանում, իսկ աղջիկն երեւանի աղջկանց վարժարանում: Իւր երեսնամեայ ազգային ծառայութեան ասպարիզում միշտ շափաւոր ուժիկ ստանալով հաջիւ պահել և պահպանել է նա իւր ընտանիքն, որ այսօր առանց որ և է ապահովութեան է մնացել և յանձնուած է ազգի խնամքին:

Մեր հաւատն անխախտ է, որ ազգն իւր համեստ մշակի ընտանիքն, Խաչատուր Արովանի թոռներին անխնամ չի թողնիլ, Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճել է թողլ տալ Ճեմարանի վարչութեան այդ խնամքի գործը կազմակերպելու և ազգի աջակցութեան գիմելու: Ճեմարանի վարչութիւնն այդ գիմումն արել է արդէն և մենք վստահ ենք, որ նա յուսախար չի լինիլ, Այս յուսով է ահա, որ խմբագրութիւնս ևս գիմում է ամենքին, օգնութեան ձեռն մեկնելու հրաւիրելով:

ՆԱՄԱԿ ԽՐԵԱՎՐՈՒԹԵԱՆ.

ՎԵՀԱՎԱՆ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԲԱՐԵՀԱՃ ԹՅՈՒՄՈՒՄԻ ԹԵՄԱՐԱՆԻ ԺԵՆՈՒՄԻ ԿՈՄԻՏԵՍԻ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՍՐԲԱԳՈՒՄԱՐ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԻՑԻ ԲԱՐԵԿՐՈՅ ՔԱՏԱՆԱՆԵՐԻՑ Ե ԲԱՆԱՆԱՆԻ ՍԱՐՈՆՆԵՐԻՑ ԺՊՈՂԻՑԻ ՄԻ ԳՈՒՄԱՐ, ՈՐՈՎ ԿԱՐԵԼԻ ԼԻՆԻ ԿԱՌՈՇԵԱՆԵԼ ԹՅՈՒՄԱ ՓԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻ ՈՂՐԵՐԳԱԿ ԱՌԱՔԵԼ ՍԿԱՄԱՆԳՐԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ ՎՐԱՅ ՄԻ ՎԱԽԵԼՈՒ ԴԱՄԲԱՐԱՆ՝ ԽՈՆԱՐՀԱՐԱՐ ԽՆԴՐԵՄ ՀԱՃԷՍՅՈՆ ՆԱԿԱՏԱԿԻ ՀԱՄԱՐ ՄԻՆչև ԱՅժՄ ՍՏԱԳԱԾ ԳՈՒՄԱՐՆԵՐԻ ՀԱՇՎԵՐ ԳԵՄԱԶԵԼ ԱՐԱՐԱՏԻ ՍԻՆԱԿՆԵՐԻՑ ՄԷԿՈՒՄ:

	Թ.
ԱԶԳԻՍ ՎԵՀԱՎԱՆ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ	20
Գեր. Գրիգոր Եպիս. Աղափրեանից	5
Գեր. Սուրբաս Արքեպիսկոպոսից	10
Գեր. Ներսէս Եպիսկոպոսից	5
Գեր. Գէորգ Արքեպիսկոպոս Սուրենեանից	10
Գեր. Սարգիս Եպիսկոպոսից	5
Գեր. Գրիգոր Եպիս. Գառնակերեանից	1
Գեր. Մակար Եպիսկոպոսից	5
Աթ. Ստեփան վարդ. Նսկեանդաւանից	1
Աթ. Գրիգոր վարդ. Տ. Ստեփաննոսեանից	1
Աթ. Համազասպ վարդապետից	7
Աթ. Յովսէփ վարդ. Տ. Մովսեսեանից	10
Աթ. Թադէոս վարդապետից	5
Աթ. Խաչիկ վարդ. Դատեանից	5
Բարեկ. Գէորգ ք. Գալստեանից (հանգ.)	5
Պ. Սիմէոն Հախումեանից	5

Ընդ ամենայն 94

Հանգանակութիւնը շարունակուում է. ցանցանկացողները թող բարեհաճեն ուղարկել իրենց նպաստները ս. Էջմիածին իմ հասցեով:

ՂՈՒԿԱՍ ՍԱՐԿԻՍԻԱԳ ԿՂԱԿԻԼԵԱՆՑ:

Ռ Ո Ւ Ս Ա Հ Ա Յ Ք.

Հ Ա Մ Ա Խ Ի Ո Յ Թ Ե Մ.

Համաձայն հաշուեցուցակ մոխից եւ ելից Ս. Ստեփաննոս վանիցն Սաղիանու վան 1895 ամի:

Առ 1-ն յունուարի 1895 ամի չէ մնացեալ վանքապատկան գումար ինչ, Ի 1895 ամի մտեալ են արդիւնք.

Մ Ո Ւ Տ Ք.

Ե Լ Ք.

թ.	Բ.	Կ.
1. Մասահամբոյր ուխտաւորաց . . .	127	28
2. Ի գին 27 բեռն վանքապատկան գինւոյ 1894 ամի	567	—
3. Ի գին 46 վեդրոյ և 4 կվարդ օղւոյ նոյն ամի	185	—
4. Գանձանկադրամի ժողովեալ յեկեղեցիս քաղաքաց Համախաւոյ թեմի Ի 1894 ամի	58	53
5. Կապալաւարձ վանքային հողոյն Գիւրջիվան գեղջ վան 1893 և 1894 ամաց	25	—
6. Ի վաճառմանէ դալար խոտոյ վանքային հողոյ	9	—
7. Ի վաճառմանէ մորթոց մատաղաց	13	—
8. Ի վաճառմանէ թարմ բանջարեղինաց	2	15
9. Նուէր յատիճանաւորաց, քննողաց զհիւանդութիւն այգեաց	8	—
Ընդամենն գումար արդեանց վա- նուց Սաղիանու յընթաց 1895 ամի է՝ ինն հարիւր իննսուն չորս ռուբլի իննը- սուն վեց և կէս կոպէկ արծաթոյ	994	96

Ի 1895 ամի յաւելեալ են ի վերայ գոյից վանիցն չորս խեցեղէն ամենամեծ տակաք, յորոց մեն մին պարունակէ հինգ բեռն գինի ծախիւք վանիցն.

Խաչկալ մի գեղեցիկ նուիրեալ ի բարեպաշտուհի Մարգարիտ տիկնոջէ Խաչատրեանց, Մի օրինակ Համաբարբառոյ Ըստուածաշնչի նուիրեալ ի բարեպաշտ պ. Առաքելէ Ծատուրեանց, Աւթ հատ մետաքսեայ փոքր թաշկինակք աւետարանի նուիրեալք ի զանազան բարեպաշտուհի անձանց, միամեայ . Արարատ, միամեայ «Արձագանք», միամեայ «Նոր-Դար» և միամեայ «Մշակ»:

Վան շինութեան նորոգ ճանապարհի ս. Ստեփաննոս վանիցն Սաղիանու նուիրեալ են ի պ. Մկրտչէ Հաճկետանեանց հարիւր ռուբլի

Վան շինութեան պարսպի վանուցն՝
 ի պ. Գեորգայ Միրզաբէկեանց 25 —
 ի պ. Մկրտչէ Հաճկետանեանց 25 —
 ի պ. Եգորէ Սարուխանեանց 6 —
 ի պ. Յակովբայ Նիազեանց 5 —
 ի պ. Յակովբայ Աղաժեանց Արցախեցւոյ 5 —

թ.	Բ.	Կ.
1. Վան երթեկութեան ի Համախի Ի 1895 ամի տուեալ է կառավարձ	30	13
2. Ի գին սերմանց բանջարեղինաց տը- ւեալ է	3	25
3. Յաղաքս օղեհանութեան եղեալ են մանր ծախք	4	40
4. Վան օղեհանութեան տուեալ է մաքս և հողահարկ յօգուտ գանձա- րանի	91	16
5. Ի գին գնեալ չորից մեծ կարասաց	60	—
6. Վան ամենատեսակ մշակագործու- թեան այգւոյ վանուց	112	4
7. Տուաւ բաժանորդագին «Արարատայ» 1895 ամի	4	—
8. Տուաւ ի գին միոյ ձայնագրեալ ժա- մագրոյ	8	—
9. Երնթաց ամբողջ տարւոյ ծախսեալ է ի պէտս ածխոյ, վառելաւիպոյտի, իւ- ղոյ, պանրի, բրնձի, մսի, լոբւոյ, աղի, օճառի, թէյի, շաքարի և այլն մի հարիւր երեսուն ռուբլի 98 կոպ.	130	98
10. Յաղաքս մասնաւոր կարկատանաց և դիւանական ծախուց	9	28
11. Վաճարեցան ի նախորդ ամի փոխա- րինեալ պարտքն	357	80
12. Տուաւ նպաստ վանական դպրոցին 1895 ամի	50	—
13. Տուաւ վարձ ծառայի	8	33

Ընդ ամենն գումար ծախուց է
ուրթ հարիւր վաթսուն ինն ռուբլի երե-
սուն եօթն կոպէկ 869 37
 Յետ հանելոյ զծախսն ի գումարէ
մոխից առ մէկն յունուարի 1896 ամի
մնայ վանական գումար՝ մի հարիւր քը-
սան հինգ ռուբ. յիսուն ինն և կէս կ. 125 59

Մակաղ եպիսկոպ. Բարխուդարեան

ՏԱԺԿԱՆԱԳԻՐ

Ազգիս վերահաս չայրապետը՝ ստանալով Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանից պաշտօնական հեռագրական զեկուցումն, Ամեն. Տ. Մաղաքիա Օրմանեան եպիսկոպոսի Կ. Պոլսոյ Պատրիարք ընտրուելը եւ սուլթանի իրաւէով հաստատուելը, քարեհաճեցաւ ամսոյս 27-ին ուղղել Շորին Ամենապատուութեան հետեւեալ շնորհատրական հեռագիրը.

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՊԱՏՐԻԱՐԻՒՆ ԶԱՅՈՅ Տ. ՄԱԼԱԲԻԱ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՕՐՄԱՆԵԱՆ

Շնորհաւորելով զամբառնայն Ամենապատուութեան Ձերոյ յԱթոռ Պատրիարքական, առաքեմք առ Ձեզ զԱռաքելականն օրհնութիւն և աղաչեմք զԱստուած շնորհել Ձեզ կարողութիւն և զօրութիւն առ ի հովուել ի խաղաղութեան զհօտն Ձեր, Ձերովն փորձ խոհականութեամբ և հեռատեսութեամբ:

ՄԿՐՏԻԶ

ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ԶԱՅՈՅ.

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՎԱՍՊՈՒՐԱՄԱՆԻ ԿՈՏՈՐԱԾԻՆ.

(1896 ՅՈՒԼԻՍ 3)

(Շարունակութիւն)

Սոյն երկուշաբթի և յաջորդ քանի մ' օրերը, յիշեալ բոլոր թաղերն ալ հիմն ի յատակ կործանուեցան, աւերեցան և այրուեցան: Սպաննուողներէն յետոյ մնացեալ արու բնակիչք, կանայք և մանկուք, զանազան տեղեր ապաստանարան գտան, բայց գլխաւորապէս հետեւեալ տեղերը. Ս. Յակոբի թաղեցիք ի Խաչ—փողոց՝ պարսկական հիւպատոսարան, կուսակալ վսեմ. նազըմ փաշայի կուսակալութեան օգնական վսեմ. Ստեփան էֆենդիի, քաղաքապետական բժիշկ Ֆէթէկ պէյի, նահանգական տուժարանի, Դոմինիկեան հարց և Համգի պէյի բնակարաններն, Վերջինս գէպքի միջոցին սպանուեցաւ ձեռամբ հաշակաւոր Շաքիրի և թեւադրութեամբ Թեմուր—զադէ Հայդար պէյի, Թօրօմանի թաղեցիք Ապաս աղա թիւրքի մ' և ճերմուկը զատէ հաճի Երևուֆ էֆենդիի տունը. Ապաս աղան միւս օրն իւր տունը ապաստանող արուները խուժանի ձեռք տալով սպանել, կրնորն ալ արտաքսել տուաւ, որք դարձեալ հաճի Երևուֆ էֆենդիի տունը հիւրընկալուեցան և ապա անտի փոխադրուեցան Ամերիկեան Միսիօնարաց տունը, Հայկափան-

ցիք Ղալիպ փաշայի տունը, բայց երբ սա մարդիկ սպաննել տուաւ, կրնորն և մանուկները փոխադրուեցան Առաջնորդարանը, Իսկ Վեր—Դարեցիք Ամար աղա անուն թիւրքի մ' և ռուսահայտակ հայազգի կարսեցեանց տունը, ուր ռուսական դրօշակ պարզուած և զինուորներով պաշտպանուած էր, իսկ աւելի շատերն ալ յաջողեցան փախչել կեդրոնական հայրենակ թաղերը, Ամար աղան ալ 2 օր յետոյ իր տունը ապաստանող 18 մարդիկ խուժանի ձեռք տալով սպանել տուաւ, որոցմէ հազիւ 5-ն յաջողեցան փախչելով աղաւթի, իսկ ընտանիքները նորէն Ամերիկեան Միսիօնարաց տունը փոխադրուեցան և կարգ մ' ալ Արարուց վարժարան, որ այս առթիւ առժամանակեայ զօրանցի վերածուած լինելով, եկեղեցւոյն հետ աղատուեցաւ հրկիզ լինելէ, Զինուորական հրամանատար Ֆէրիզ Հէմօի փաշայն ազատեց Պէօլեց փողոցը՝ թաղամասն ս. Յակոբի, ուր կը գտնուէր իւր բնակարանը. սորա պատասպարուեցան իրենց տանց մէջը ցփեղ աղէտից:

Արարուց գիւղի և Աղբիւրի թաղերու բնակիչներն ալ տեսնելով որ վտանգը իրենց կը մօտենայ, երկուշաբթի օրը թողին իրենց տունները և ստացուած ընտանեօք կեդրոնական թաղերու մէջը ապաստանեցան, Յաջորդ երեքշաբթի և չորեքշաբթի օրերը թիւրք խուժանը մտաւ ասոնց տուններն ալ և կողոպտելէ յետոյ, մեծաւ մասամբ հրդեհեց, սպանելով տակաւին տանց մէջը մնալու յանդգնութիւն ունեցողներ և դանդաղկոտ ծերունիները, Վերջիշաբթի Հայկափանքի ս. Յակոբի, Վեր—Դարի, Արարուց գիւղի և աղբիւրի ինչպէս նաև Յայնկոյսների թաղամասերէն Հանօի դարի և Հան փողոցի, մէկ խօսքով բոլոր թրքախառն և թրքապատ թաղերու բնակիչք խել մ' անգամ չը կրցան վերցնել իրենց տնական ապրանքներէն, ամէնն ալ կողոպտուեցան կամ այրեցան, իրենց տանց դռներն և փայտեղէն կամ երկաթեղէն շինուած նիւթերն, մինչև իսկ անասնոց թիւքն անգամ թիւրքերու տունները փոխադրուեցան, Իսկ այգիներն ալ այսօր արօտատեղի դարձած են նոցա անասնոց:

Այսօր թիւրք խուժանը Հայկափանքը կոտորելէ յետոյ, խուժեց նաև ի Բաղաքամէջ, ճամբու վրայ պատահած հայերը սպաննելէ յետոյ, յարձակեցաւ նաև հայոց տուններու վրայ, սակայն թրքախառն թաղերու մէջը միայն յաջողեցաւ տուններ կողոպտել և մարդիկ սպանել, իսկ կեդրոնական թաղերու և շուկայի վրայ յարձակած ժամանակը զինուորական չեքքէզ հազարապետ Էմին պէյի կողմէն յետս մղուեցաւ, Անցեալ աշնանէ ի վեր կուսակալութեան կողմէն սոյն անձին յանձնուած էր շուկայի պահպանութիւնն, Եօրէ անտի սա աշաւրջութեամբ հսկեց, իւր պաշտօնին նուիրուեցաւ անձնուիրութեամբ և այժմ որ Բաղաքամէջն և շուկայն բաղդատաբար ազատ մնացին ծանրագոյն

արկածներէ, կը պարտինք նորա կորովամիտ ուղղութեան: Այսու ամենայնիւ և հակառակ նորա կամաց թէ Բաղարամիւրի շուկայն և թէ Արարուց, Խաչ փողոցի, Նորաշէնի և այլն շուկաները յայտնի և գաղանի կերպով մեծապէս վնասուեցան:

Աղէտն սկսած ժամանակը դպրոցներու աշակերտք և աշակերտութիւնք փակուեցան դպրոցներու և եկեղեցեաց մէջը: Մայրերն դառնապէս կարտասուէին, կարծելով, որ դպրոցները վտանգի անմիջական վայրերուն մերձ գտնուելով, աշակերտք զոհ պիտի երթան խուժանի կատաղութեան: սակայն բարեբաղտաբար բացի ս. Յակոբ եկեղեցիէն, որոյ դպրոցը նոյն օրը փակ էր, առաջին օրը դպրոցներու և միւս եկեղեցեաց վրայ յարձակում տեղի չունենալով, աշակերտք և աշակերտութիւնք փոխադրուեցան կեդրոնական հայրանակ թաղերն:

Այս և յաջորդ առուրց մէջը խուժանը յարձակեցաւ նաև Հայկականքի ս. Յակոբի և Յայնկոյսների եկեղեցեաց և դպրոցներու վրայ, զորս կողմադնէ, խաչկալներ, պատկերներ և այլն սրբութիւններ խորտակելէ յետոյ, հրկիզեց, Հայկականքի և ս. Յակոբի եկեղեցեաց մէջը սպանելով նոցա շոյն քահանայներ և ժողովուրդէն ալ կարեւոր թուով անձերն, որք կոտորածէն զերծ մնալու յոյսով ապաստանած էին եկեղեցեաց մէջը:

Երեկոյեան հրացանի ձայները դադրեցան և խուժանը քաշուեցաւ: Կարծեցինք որ երկուշաբթի օրուան սպանութիւնք և աւերմունք բաւական համարուելով, կառավարութիւն զօրաւոր միջամտութեամբ վերջ տուած էր կամ պիտի տար խուժանի յարձակմանց, սակայն որչափ կը սխալուէինք:

Երկուշաբթի (յուլիս 4) արեւազալին՝ մահմեդական խուժանը կրկին և աւելի սաստիկ հրացանաձգութեամբ յարձակեցաւ կեդրոնական հայրանակ թաղերու վրայ, Արարուց կողմը՝ Չալի փողոցի գլխէն՝ զարնելով Խիւթիւնձեան եղբարց տունը: Այնտեղն առաջին անգամ լինելով՝ խուժանը պատահեցաւ հայոց կողմէն ընդդիմադիր անձնապաշտպանութեան, Հայոց գնդակներն պատասխանեցին խուժանի արձակած գնդակներուն և յետո մղեցին խուժանը: Թարձակման կէտը փոխելով խուժանն աւելի մեծ ոյժով, դարձեալ Արարուց կողմը, Նախրի փողոցի գլխէն փորձեց հայոց թաղերու մէջը մտնել, բայց հոն ալ ընդդիմադրութեան բաղկանելով, յետո մղուեցաւ: Նոյնպիսի ընդդիմադրութեան պատահեցան նաև Յայնկոյսների գետի կողմէն հայոց թաղերու վրայ եղած յարձակումնք և յետո մղուեցան: Այն օրը մինչ երեկոյեան խուժանն անդադար յարձակումներ գործեց յիշեալ երեք կէտերէն փոփոխակի այս ու այն կէտերու վրայ, սակայն ամենուտեք ալ յետո մղուեցան կորուստներով:

Այն օրը Վարազայ վանուց վանահայր և Աղբատախում՝ յանձնաժողովոյ նախագահ Գեոր. Գա-

նիէլ վարդապետը, զարմանալի անձնապատանուութեամբ Այգեստանէն ձիով ծամբայ կելնէ քաղաք: Առաջնորդարանն իջնելու մտօք, Սակայն քաղաքի պողոտային վրայ, կուսակալութեան հայազգի օգնականի տան մերձ գտնուած զինուորական պահականոցի առաջը, զինուորներէն և խուժանէն յարձակում կրելով, ձիէն վար կը քաշուի և սպանուելով դիակն կը ձգուի մերձակայ արտի մ' մէջը, ուր շները կը կրծեն զայն: Քանի մ' օր յետոյ միայն անձանաչելի, կրծոտեալ դիակ մ' կը յանձնուի մեզ, զոր կը թաղենք:

Խուժանի յարձակումներն միշտ աւելի սաստկութեամբ և միշտ ալ խառն զինուորներով և ոստիկաններով, յաջորդ չորեքշաբթի և հինգշաբթի (Յուլիս 5-6) օրերն ալ շարունակուեցան, բայց միշտ ալ յաջողութեամբ յետո մղուեցան: Արուստներ պատահած ժամանակը, խուժանի հետ խառն գտնուած զինուորք, որոնք զինուորական փողեր կը կրէին, օգնութիւն կը խնդրէին փողերով: Այս օրերու մէջը հրացանաձգութիւնք շարունակուեցան նաև գիշերները, հայ ինքնապաշտպաններ և ժողովուրդը յոգնեցնելու և անհանգիստ ընելու համար:

Այն երեք առուրց միջոցին տեղի ունեցած անդադար յարձակմանց պատճառաւ, կեդրոնական թաղերու հայ բնակիչք ալ սկսան տակաւ քաշուել աւելի կեդրոնական թաղերու և մասնաւորապէս ռուսական և պարսկական հիւպատոսարաններու և անոնց կից ու դրօշակներու ներքև առնուած տուններու մէջը: Իսկ գլխաւորապէս Անգլիական դրօշի պաշտպանութեան ներքև առնուած Ամերիկեան միսիօնարաց տունը, Չը մոռանաք ըսել որ դէպքը պատահելէն մինչև վերջը Անգլիական հիւպատոսն և Ամերիկեան միսիօնարք անձամբ և հրաւիրակներով հայոց թաղերը չրջեցան և ժողովուրդը հրաւիրեցին Անգլ. դրօշի պաշտպանութեան ներքոյ:

Սակայն հինգշաբթի օրն՝ գործերը նոր երևոյթմբ ստացան: Անգլիական վեսմ. հիւպատոսն խաղաղութիւնը վերահաստատելու բաղձաւքով և եռանդեամբ, կուզէ տեսնուել հայ անձնապաշտպաններու ներկայացուցիչներուն հետ և կայսեր. կառավարութեան առաջարկելու համար բանակցութեան հիմ մը յառաջ բերել նոցա հետ: Ցեսակցութիւնն կը կարգադրուի յաջորդ ուրբաթ օրուան համար:

Նոյն օրը (յուլիս 7) խուժանի յարձակումնք և հրացանաձգութիւնք կը դադարեն: Առաւօտեան Անգլիական հիւպատոսն քաղաք կիջնէ և զՓոխանորդ հայն իւր կառքի մէջն առնելով Այգեստան կը փոխադրէ: յայտնելով որ իրենց պաշտօնն է տեսնուիլ հայոց անձնապաշտպան խումբերու ներկայացուցիչներուն հետ և զանոնք անձնատուութեան հրաւիրելով վերջ տալ աղետից:

Նոյն օրը ժամը 4-ին Անգլ. հիւպատոսի և Ամերիկեան միսիօնար Տզբթ. Բէյնօլդսի հետ կը տեսնուին անոնց երեք ներկայացուցիչներուն հետ, Անգլ. վեսմ. հիւպատոսը կը յայտնէ անոնց կայսեր. քննիչ վեսմ. Սաէզզին փաշայի հետեւեալ նրկատողութիւնները. Թունիս 3—6 հայոց ամրացած զիրքերու վերայէն բաղմամբիւ գնդակներ տեղացած լինելուն համար, կը հետեւի թէ հայոց մէջը ղիւնուորական կարևոր դժ մը կայ, թէ երբ ինքը Թիւթիւնճեանց տունը լուր կը ղրկէ, որ եթէ նոքա հրաժարեն գնդակահարութիւններէ, ինքն պատրաստ է 4 հատ զօրք գնել անոնց տան մէջը խուժանի յարձակումները վանելու համար, անոնք մերժած և պատասխանած են որ վեհ. սուլթանի շնորհիւ մենք կարող ենք ինքզինքնիս պաշտպանել, զուք միայն խուժանի յարձակումները արգելելու շնորհ ըրէք, և թէ հայերը Նոյն իսկ իր վրայ ալ գնդակ արձակած են, Այս և ուրիշ նկատողութիւններով Սաէզզին փաշայն հաւատացած է, որ անձնապաշտպան խումբերու մէջը կան զինեալ օտարահրպատակ անձեր և թէ հայոց անձնապաշտպանութեան ցոյցերը կը համարի պարզ ապստամբական շարժումներ, զորս զինու զօրութեամբ պարտաւոր է նուաճել:

Կայսեր. քննիչի յիշեալ նկատողութիւնները հաղորդելէ յետոյ վեսմ. հիւպատոսը, յանուն վեց մեծ տէրութեանց, կառավարիչ հետեւեալ պայմաններն, որք եթէ հայոց կողմէն ընդունուին, պիտի առաջարկէ զանոնք Կ. Պօլսոյ Անգլ. գեսպանութեան միջոցաւ օսմ. կայս. կառավարութեան, զորս կը յուսայ ընդունել տալով, վերջ տալ կոտորածին և խռովութեան, Կառավարութեան ընտրած 10 անձանց և հայոց բռնած գիրքերէն Թիւթիւնճեանց տան և Յայնկոյսներու զիրքերու գտնուած գէնքերով, յանձնուած հիւպատոսարանաց միջոցաւ կայսեր. կառավարութեան, յորմէ յետոյ յիշեալ 10 անձինք Անգլիական կառավարութեան երաշխաւորութեամբ և պէտք եղած զինուորական ապահովութեամբ օսմ. երկրէն հեռացուելով իրենց ուզած ու է Եւրոպական նաւահանգիստ մը պիտի յանձնուին, Եւ կը յաւելու յայտնել, որ եթէ չը հաւանին սոյն պայմաններուն, կառավարութիւն պիտի ձեռնարկէ զօրաւոր դժոժով նուաճել հայ ապստամբական խումբն և թէ ի հարկին պիտի ուժարկօժուի քաղաքն:

Հայ ինքնապաշտպան ներկայացուցիչք կը պատասխանեն, թէ մենք ապստամբներ չենք, այլ ինքնապաշտպաններ և ինքզինքնիս կը պաշտպանենք խաւանական մոլեհանդ խուժանի յարձակմանց ընդդէմ, Կը յաւելուն թէ՝ երկուշարթի օրը մենք չը դիմեցինք ինքնապաշտպանութեան, հաւատալով որ տեղական կառավարութիւն պիտի միջամտէ և վերջ տայ խուժանի յարձակմանց, սակայն երբ տեսնեք որ արիւնհեղութիւնք, հրկիզութիւնք և աւարա-

ուութիւնք անարգել կը յառաջանան և մեզ ալ վիճակակից պիտի ընեն Հայկավանքի, Կլոր—Դարի և ս. Թակորի գծաբազդ ժողովրդեան, դէպք պատահելէն 20 ժամ յետոյ միայն գէնք վեր առինք անձի պաշտպանութեան համար, Մենք օսմ. զինւորի վրայ գնդակ չենք արձակել, այլ միայն անոնց վրայ, որք մեր վրայ կը գան բռնարարելու մեր անձ, տուն, պատիւ և ստացուածք և թէ բոլորովին սխալ է Պերիզ Սաէզզին փաշայի վրայ գնդակ արձակած ըլլալու զրոյցն, Իսկ անձնատուութեան գաղով կը յայտնեն որ պատրաստ են ի շահ երկրի խաղաղութեան, և անմիջ արիւնհեղութեանց աշխարհաբանդ աւերմանց առաջքը առնելու համար համակերպիլ առաջարկեալ պայմաններուն, եթէ վստահ լինին որ պիտի յարգուին անոնք և թէ առայդ աւելի վստահ լինելու համար, կառավարիչն որ բանակցութեան ներկայ գտնուին նաև պարսկական հիւպատոսն և ուսական հիւպատոսարանի թարգմանն՝ պ. Կարապետ Զիլինկարեան, Ի դէպք յիշել, որ ուսական հիւպատոսը դէպքէն 10 օր առաջ քաղաքէս մեկնած լինելով ի Թիֆլիզ, բացակայ կը գտնուէր այն ժամանակը, սակայն Թիֆլիզ հասնելէ յետոյ լսելով դէպքը, անմիջապէս անտի մեկնած էր ի Վան, ուր հասաւ յունիսի 16-ին:

Անգլ. հիւպատոսն կընդունի նոցա սոյն առաջարկութիւնը և քիչ յետոյ, երեք կառավարութեանց ներկայացուցիչներով միասին, կը տեսակցին հայ ներկայացուցիչներուն հետ, Սոյն տեսակցութեան միջոցին անձնատուութեան պայմաններն հետեւեալ կերպով կը ճշգրտին, 60 զինեալ անձանց իրենց գէնքերով անձնատուութիւն և յանձնումն երեք հիւպատոսարաններուն, որոց մի փոքր մասն նշանակեալ երաշխաւորութեամբ և ապահովութեամբ օսմ. երկրէն պիտի հեռացուցուին ու է Եւրոպական նաւահանգիստ մը, իսկ մեծ մասին, զարձեալ Նոյն տէրութեանց գեսպաններու միջնորդութեամբ, Կայսեր. ներողութիւն լինելով, ազատ պիտի թողուին, Իսկ թիւրք և քիւրդ շարագործներէն ալ 60 անձինք երկրէն արտաքսուելով, երկիրը պիտի խաղաղացուցուի և բարենորոգուի:

Վերոյիշեալ պայմաններն երկուստեք ընդունուելով, Անգլիական հիւպատոսն կը մեկնի զանոնք ի Կ. Պօլիս իւր՝ գեսպանին հետադրելու համար, իսկ Փոխանորդ հայրն ալ մեկնելով, Անգլիական զրօշի պաշտպանութեան ներքե գտնուող 20000-էն աւելի հայ ժողովրդեան կաւետէ մտալաւ խաղաղութեան նշանները, Սակայն որչափ խաբուած էինք

Նոյն աւուր երեկոյեան, բանակցութիւնէն հաջիւ 4—5 ժամ յետոյ, ժամ 1—2-էն սկսեալ, Այգեւստանի հիւսիսակողմը, Յայնկոյսների կողմէն, կանոնաւոր և անընդհատ հրացանաձգութեանց ձայն

ներ կը լսուին: Ահաբեկեալ ժողովուրդը կը շուարի, կը զարհուրի արդեօք մահմեդական խուժանը գիշերն ալ սկսեց իւր յարձակումները, ո՞ր է աւետեալ խաղաղութիւնն: Իսկ այս հերիք չէր դու:

Հարաթ (յունիս 8) առաւօտեան ժամ 9-էն սկսեալ, հրացանաձգութեանց հետ խառն, լեռնային հինգ թնդանօթներ, որք գիշերանց Յայնկոյսներ ըլլալին վրայ զետեղուած էին, կսկսն ուժակոծել քաղաքը: Հակառակ Անգլիական հիւպատոսի բրած խոստման և առաջարկած պայմաններուն, կառավարութիւն զինուորական ոյժով և թնդանօթներով սկսած էր զարնել Յայնկոյսների թաղի տունները: յորոց ոմանց մէջը հայ անձնապաշտպանք ամրացած էին: Անհնարին է նկարագրել ժողովրդեան ահաբեկում և խուճապը: Ցակաւին տանց մէջը մնացեալ հայ ժողովուրդն ալ սարսափահար կը թողու իւր տուն ու տեղը և կապաստանի օտար դրօշակներու պաշտպանութեան ներքև:

Ուժակոծութիւնը հետզհետէ կը կործանէ հայոց ամրացած տուններն և կը պարտաւորէ զանոնք նահանջելով: աւելի կեղբոնական թաղերու մէջը շարունակելու ընդդիմադրութիւնը, որովհետև զօրաց հետ խառը կեցած է նաև համիդէի հեծելազունդն: իսկ ետևը կեցած է կատաղի խուժանը: որոց մօտքը հայոց թաղերու մէջը գծուարացնելու համար: անձնապաշտպանք կը ձեռնարկեն գետին տապալել փողոցներու ուռնների և չն հաստարմատ ծառերը:

Թնդանօթները ըլլալէն վար իջուցուելով, ուղղակի հայոց թաղերու մէջը կը զետեղուին և հայոց տունները՝ հազիւ 100 քայլ հեռաւորութեան վրայէն կը ուժակոծուին: Անոնաւոր պատերազմն և ուժակոծութիւն տևելով մինչև նոյն օրուան ժամ 10-ն, կը ջախջախէ հայոց ընդդիմադրական ամեն ոյժը: կը կործանէ բոլոր այն տունները, ուր հայերը հետզհետէ ամրացած էին և վերջ ի վերջոյ կը պարտաւորէ զինուորեալ 200-ի չափ հայերն: իրենց զենքերով դուրս ելնել քաղաքէն և դիմել դէպի պարսկական սահմանագլուխն: Ասոնց կը հետևին նաև 1000-էն աւելի անգէն մարդիկ ալ, որք կոտորածէն ազատ մնալու համար կը փախչին քաղաքէն: օտար հողի վրայ ապաստանարան փնտռելու համար: Հայոց թաղերու վրայ կը բերուին նաև Գրուսի թնդանօթներն: սակայն անոնց գործածութեան պէտք չը տեսնուիր: նոյնպէս երկու լեռնային թնդանօթներ ալ կը դրուին Արարուց վարժարանին մէջը, որք նոյնպէս չեն գործածուիր:

Զորեքշարթի օրէն սկսեալ արդէն սկսած էին հետզհետէ քաղաք հասնել բոլոր շրջակայ քիւրդ աշիրաթներէն Վան բերուած հազարաւոր համիտիներն և գիւղերէն ու գաւառներէն հասած թիւրքեր և քիւրդեր: որք առջի օրերու խուժանի թուոյն վրայ աւելցած են: որոց թիւն այժմ՝ կը հասնի իբր 15000-ի: Ասոնք նոյն շարաթ և

յաջորդ կիւրակէ և երկուշարթի օրերն, անարգել կը մտնեն հայոց կեղբոնական թաղերու մէջը, կը հրկիզեն: բոլոր երկարիկ և եռայարկ գեղեցիկ շէնքերը և ամենն ալ առհասարակ կը կողոպտեն սպանելով նաև տուններու կամ այգիներու մէջը տեսնուած հայերը: Իսկ Յայնկոյսների թաղն, ուր ուժակոծութիւն տեղի ունեցած էր, նոյնպէս ալ թիւթիւններէն տան և մերձակայ Չալդի փողոցներն, ուր հայք ընդերկար շարունակած էին ընդդիմադրութիւնը: Քերիդ Սաէդգին փաշայի և զինուորական հազարապետ Հաշիմ էֆենդիի հրամանաւ, պարզ մոխրակոյտի մ' վերածուեցաւ: Վերջինս ուղղակի կառաջնորդէր խուժանի բոլոր հրկիզութեանց և աւարառութեանց:

Ինչպէս վիճակացոյցէն պիտի երևի, հրկիզեալ տանց, եկեղեցեաց և գաղոցաց թիւն, միայն քաղաքի մէջը, կը հասնի իբր 500-ի: հրկիզութեանց ամենէն նշանաւոր օրն է կիւրակէ (9 յունիս): Արեգական լոյսն կաղօտանար հրդեհուած տանց ծուխէն: իսկ գիշերներն կը լուսաւորուին անոնց մինչև երկինքը բարձրացած բոցէն:

Այսօր ֆրանսական կառավարութիւնն քաղաքիս Դոմինիկեան հայրերէն Իէռների ֆրանսը: հեռագրաւ և ցնոր տնօրինութիւն, կանուանէ ներկայացուցիչ ֆրանսական կառավարութեան ի Վան և անկէ տեղեկութիւն կը պահանջէ քաղաքիս արկածին վրայ: Իսկ քանի մ' օր յետոյ ալ՝ ցանուանումն յաջորդին կանուանէ զայն ֆրանսական հիւպատոս ի Վան: ուր ֆրանսական կառավարութիւնը կը հաստատէ նոր հիւպատոսութիւն մը: Եթէ դէպքի սկզբնաւորութեան ժամանակը այս հիւպատոսութիւն հաստատուած ըլլար: ս. Յակոբի թաղը կազատուէր:

Խուժանի յարձակմունք և աւարառութիւնը շարունակուելով երկուշարթի օրն ալ (յունիս 10) հասան մինչ նորաշէնի եկեղեցին: հայոց ամենէն կեղբոնական թաղը, հազիւ 50 քայլ հեռաւորութեամբ Անգլիական հիւպատոսարանէն, որոյ թաղին վրայ ալ յարձակումն կսպառնար: Էրպատոսն: օսմ: զխարկ դրած: հիւպատոսարանի տանիքը ելաւ և հոն պատնէշ զետեղելով, հրացանաձգութեամբ վանեց յարձակումը: Այս յարձակումն ամենէն վերջինն էր: Ազգային յարձակումէ և աւարառութենէ ազատ մնացին միայն Գաղաքամիջի կեղբոնական թաղերն: իսկ Այգեքստանի թաղերէն ալ Արարուց թաղի արևելեան և նորաշէնի արևմտեան մասերն: նաև Այգեքստանի արևելակողմը՝ նորատուններու մի մասն: Ասոնց գումարը կը հասնի իբր 1000 տանց: մինչ կողոպտեալ և այրեալները 2000-էն կանցնին: Միակ հարստութիւնն՝ զոր այսօր ունին հայք ի քաղաքիս: սոյն 1000 տանց և շուկայներէն կիսովին ազատուած հարստութիւնն է միայն:

Նոյն երկուշարթի օրը Քերիդ Սաէդգին փա-

չայն կը պահանջէ խուզարկութիւն ընել հիւպատոսարաններու դրօշին ներքեւ ապաստանող հայ ժողովրդեան մէջը, զանոնք զինամթափ ընելու համար: Պարսկական հիւպատոսն և ուսական թարգմանը կը մերժեն, իսկ Անգլիական հիւպատոսը կը հաւանի: Այս առթիւ կը կասկածուի որ մահմադական խուժանը յարձակի Ամերիկեան միսիօնարաց տան վրայ, ուր հաւաքուած են 2000-էն աւելի հայեր և ուր փոխադրած են հայք: Ինչ որ կրցած են ազատել իրենց տնական կարասիներէն և ուտեստէն: Ապա՝ ու եւ պատճառաւ խուզարկութիւն չը լինել:

Նոյն առաւօտեան Անգլիական վեսմ. հիւպատոսն և Ամերիկեան միսիօնարը՝ քանի մ' բողոքական հայոց գործակցութեամբ, կը ձեռնարկեն զինուորական բռնի ոյժով միսիօնարաց տան մէջէն և Անգլ. գրօշի պաշտպանութենէն արտաքսել բոլոր չափահաս արուները՝ 15—60 տարեկան, որք նոյն իսկ իրենց հրաւիրմամբ նոյն գրօշին պաշտպանութեան ներքեւ ապաստանած էին: Գրիչը կարող չէ նկարագրել այն սոսկալի արհաւիրքը, լաց ու կոծը, որը ու աղաղակը, որք կսկին ժողովրդեան մէջը: Կիներն ու տղաները կը կոծեն ու կողբան: Կարծելով որ իրենց այրերն ու հայրերն դուրս կը հանուին խուժանի կատաղութեան ենթարկելու համար՝ շատերը՝ մինչև իսկ վերջին հրաժեշտը տալով իրենց ընտանեացի, կը հեռանան:

Արտաքսեալ ժողովուրդն՝ ահաբեկեալ և հեռուորութեան պատճառաւ միւս հիւպատոսարաններն ապաստանելու անկարող, կը փորձէ ապաստանարան փնտռել լեռներու, խոտերու, ցորենի արտերու, աղբիւրի հորերու և ականներու և այլն տեղերը: Իսկ շատեր ալ կերթան միանալու շաքաթ օրն քաղաքէն մեկնող խուժին և անոնց ընկերակցութեամբ գիմել պարսկական սահմանագլուխը: Սակայն ճամբայները քիւրդ, Աշերաթներով բռնուած լինելով, թէ՛ լեռը ապաստանողներէն և թէ՛ պարսկական սահմանագլուխը գիմողներէն բազմաթիւ անձինք կսպանուին: Բաղդատել Անգլ. հիւպատոսի և Ալալի փաշայի վարմունքը... Կը կարծուի թէ՛ Անգլ. հիւպատոսի սոյն բիրտ վարմանց շարժառիթն էր ահաբեկացնել հայերը և պարտաւորեցնել ստորագրելու հետեւեալ ուղերձը:

Նոյն երկուշաբթի օրն Անգլիական հիւպատոսի և Ամերիկեան միսիօնարաց առաջարկութեամբ և ստիպանքով քանի մ' հայ երեւելաց կողմէն կոտորագրուի մի ուղերձ, ուղղեալ առ կայսեր, քննիչ Ֆերիք Սաէդդին փաշայն, որ դէպքի միջոցին նշանակուած է նաև կուսակալի փոխանորդ, փոխանակ Նազրմ փաշայի, որոյ դէպքի միջոցին կրկնած հրաժարականն ընդունուած է: Սորա մէջը կրկնելով հայոց դարաւոր հաւատարմական զգացումներն առ սմ: գահն, կը յայտնուի զինուորեալ հայերու

քաղաքէն մեկնումը և կը խնդրուի, խնայելով անմեղ և անզէն ժողովրդեան կենաց, գոյից և ստացուածոց, վերջ տալ կոտորածին, աւարառութեան և հրկիզութեան, զինուորական ոյժով վերահաստատելով խաղաղութիւն և անդորրութիւն:

Երեկոյեան ժամ 10-ին լուր կը բերուի վեսմ. հիւպատոսին՝ որ վեհ. սովթանը բարեհաճած է ներել ժողովրդեան և հրամայած, որ շուտով երկրի մէջ վերահաստատուին խաղաղութիւն և անդորրութիւն: Վեսմ. հիւպատոսը սոյն աւետիսը Փոխ. Լօր միջոցաւ ծանուցանելով ժողովրդեան, կը հրաւիրէ որ ամէն մարդիկ, որոց տուններն այրուած չեն, շուտով քաշուին իրենց տունները և անոնք՝ որոց տուններն այրուած են, բարեկամաց և դրացեաց տունները պատսպարուին:

Նոյն օրուան երեկոյին և յաջորդ քանի մ' օրերու մէջն՝ Անգլ. պաշտպանութեան գիմող հայերն, հիւպատոսի և միսիօնարաց ստիպմամբ, կը քաշուեն իրենց բնակարաններն: Իսկ տուն չունեցողներն ալ հայոց անվնաս մնացեալ թաղերն, և հաղարաւորներ ալ, զխաւորապէս զիւղացիներն, փողոցներու մէջը կը մնան: Նորաշէն եկեղեցին, դպրոցն, որպէս նաև Սանդխտեան և Գայեանեան վարժարաններն ալ ապաստանարան կը գառնան դժբաղդ արկածելոց, Իսկ ուսական և պարսկական հիւպատոսարաններն ապաստանողներն մինչև 8—10 օր ալ պատսպարուած կը մնան անդ և ապա կը վերադառնան: Հատմը տուն չունեցողներն և այլք մինչև օրս իսկ ապաստանած կը մնան նոյն հիւպատոսարաններու կից տուններուն մէջը: Հետզհետէ կը հասնին նաև լեռը և լէն տեղերն ապաստանող հայերն, յորոց ոմանք կը ձերբակալուին իւր ընկեր փախուսականաց և մեծագոյն մասը կարձակուին յետքննութեան:

Միայն քաղաքի մէջը, կոտորածի թիւն կը հասնի իւր 700-ի: Ինչպէս կը տեսնուի, սոյն թիւն աննշան է բաղդատմամբ գիւղերու և գաւառներու կոտորածին, որ կը հասնի 15—20000-ի թուոյն: Ինչպէս տեղեկագրէս երեցաւ և պիտի երևի մեր շրկելիք վիճակացոյցէն, քաղաքի սպանելոց ամենամեծ մասն Հալիպանքի, ս. Յակոբի, Ալոր—Գաբի և այլն թըքախառն և թըքապատ թաղերու բընակիչներն են և երկուշաբթի օրուան կոտորածին մէջը սպաննուած: Նոյն օրէն յետոյ և կեդրոնական թաղերու մէջը սպանելոց թիւն աննշան է:

Սոյն զարմանալի երեկոյթներու պատճառն է միմիայն Այգեւստանի կեդրոնական թաղերու մէջը տեսնուած ընդգիմագրութիւնն, որ 5 օր տեւելով, արգելեց խուժանի մուտքը նոյն թաղերու մէջն և միջոց տուաւ ժողովրդեան ապաստանավայր գտնել հիւպատոսարաններն և այլն տեղերի ապրանք և ուտեստ ալ կարելի եղածին չափ ազատելով: Ի՞նչէն ընդգիմագրութիւնը նուաճուելէ յետոյ, աւելի կա-

տաղի և բազմաթիւ խուժանն այդ թաղերու մէջն ալ խուժեց, սակայն իր առաջը թափուր տուններ և անպաշտպան ապրանքներ միայն գտաւ, մարդիկ քաշուած էին, եթէ չը լինէր ընդդիմադրութիւնն, երբէք տարակոյս չը կայ որ բոլոր Վանայ ժողովուրդը յոռեգոյն կերպով վիճակակից պիտի լինէր Հայկազանքի և գիւղերու ու գաւառներու ժողովրդեան:

Խուժանն և կռաւարութիւնը դիակներու հետ ալ խիստ անգթաբար վարուեցան, Բացի Հայկազանքէն ուր 100-ի չափ դիակներ միայն թաղել տրուեցան, միւս դիակներն գրեթէ ամբողջովին և օրերով անթաղ մնացին տուններու այգիներու, գաշտերու և փողոցներու մէջը, կեր լինելով շներու և թռչուններու, Բազմաթիւ դիակներ ալ թիւրքերու միջոցաւ լեցուած են հայ տանց ջրհորներուն մէջը, յորս կը մնան ցարդ, հայոց խմած ջուրն ալ ապականելու և անխմելի ընելու դիտաւորութեամբ:

Երկուշաբթի երեկոյեան, խաղաղութեան վերահաստատման հրատարակութենէն յետոյ, տեսանք Վարագի. ս. Խաչի և Կարմաւորի վանուց, Ըուշանց և այլն գիւղերու հրդեհներու մինչ երկինքը բարձրացող ծուխերը, որոնք հրդեհուած էին հայ անձնապաշտպան փախստականներուն հետապնդելու պաշտօնով քաղաքէն վերադարձուցուած համիդիէներու կողմէն: Միևնոյն ժամանակ հասաւ նաև Արձակ բազմահայ գիւղի կոտորածէն փախող այրիացած և որբացած հարիւրաւոր կիւն և տղայներն, բոկոտն, տկոզ, հերարձակ և փռելից, ոմն աւաղելով իւր այրը ուրիշ մը իւր եղբայրը, մին ողբալով իւր հայրը, միւսն իւր ազգականը . . . Ասոնց ընծայած աղիողորմ տեսարանը մեր գրիչը կը զժուարանայ նկարագրելու, Հն որ հիւ վեհ. Ս ու լ թ ա ն ի ն խաղաղութիւն վերահաստատուած է:

ՊԵՏՏՈՆԱԿԱՆՔ.

ՔԱՂՈՒԱՌՔ Ի ԿՈՆԴԱԿԱՅ ՎԵՀԱՓԱՌ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ.

Կոնդակ յանուն պ. Գրիգորի Այվազեանց Բազուեցւոյ վասն նուիրանաց նորա յօգուտ եկեղեցւոյն Սարուշէն գեղջ՝ ոյր ուսումնարանին կարգեցաւ պատուաւոր խնամակալ. թ. 1430:

— Ծանուն Գարրիէլ քահանայի Բախըրեան Աստրախան քաղաքի, որով շնորհեցան նմա իրաւունք կամիլաւկայի ըստ միջնորդութեան Գեր. Թեմակալի վիճակին Տ. Արիստակէս Արքեպիսկոպոսի. թ. 1431:

— Ծանուն սինօդի ս. Էջմիածնի, որով պատուիրեցաւ տալ զմնացեալ գումարն հանդ. Աղուանեան եպիսկոպոսի Տ. Գիւտ քահանայի Աղանեան, զի վճարեցէ զմնացեալ գինս նորոգ զնեալ մեքենայից Տպարանի Մայր Աթոռոյ և վասն ճանապարհածախուց նոցին. թ. 1433:

— Ծանուն Սինօդի, որով պատուիրի զրի ի տումար ելեւմտից Մայր Աթոռոյ զ 4000 ռուբլիսն, առաքեալս ի խորհրդոյ եկեղեցեաց Ս. Պետերբուրգի, վասն պահելոյ զ 20 որդեգիրս ի Ծմմարանի, իսկ 1000 ռուբլի պահել յաւանդ վասն ուսումնաւարտ սանուց, որք ունին հրահանգիլ ի բարձրագոյն կրթութիւնըս. թ. 1434:

— Օրհնութեան յանուն տիկին Շողակաթի Մեկիքեան Բազուեցւոյ վասն նուիրելոյ նորա 14000 ռուբլիս 12000 յանուն Ծմմանի և 2000 ի տրամադրութիւն Շորին Սրբութեան. թ. 1435:

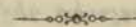
— Ծանուն Առաջն. Տեղապահին Ատրպատականի Տ. Յովսէփ վարդապետի Սարաջեան, լինել հրահանգ վասն խորհրդոյ պատկի. թ. 1436:

— Օրհնութեան յանուն պ. Համբարձումայ Մեկիքեան Բազուեցւոյ. թ. 1444:

— Ծանուն Ժողովրդեան Բազու քաղաքի, վասն ընտրութեան քահանայից. թ. 1445:

— Ծանուն Տ. Գիւտ քահանայի Աղանեան, որով պատուիրի ստանալ հետգհետէ ըզնորոգ զնեալ մեքենայս տպարանի Մ. Աթոռոյ և հասուցանել ի Ս. Էջմիածին. թ. 1448:

— Օրհնութեան յանուն պ. Աղեքսանդրի Մանթաշեանց ի Տփլիս. թ. 1462:

ՈՒՍՈՒՄՆԵՐԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁ. ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎ.

Մ ու ծ ե ա լ ե ն ի ց ու լ ճ ա կ ու ս ու լ ճ չ ա ջ՝

Պ. Գրիգոր Ծսայեան	Ծ. Կարգի
Օր. Սոփիա Արովեանց	Ժ. « »
Օր. Եղիսաբէթ Բարալեանց	Ժ. « »
Տիկ. Կատարինէ Պաշաուրեան Մամիկոնեանց	ԺԱ. « »

Գ Ր Ք Ո Ղ Է Ն Ը Ն Տ Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Պ. Զաքարեայի Գրիգորեանց մուծեալ է ի շարս օժանդակ ընթերցանելի գրեանց աշակերտաց ծխական դպրոցաց ազգիս: